

روحانیت؛ نگرش‌ها و نگارش‌ها (۱)

(کتابشناخت روحانیت)

منصور محمدی

مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا

روحانیت؛ نگرش‌ها و نگارش‌ها (۱)

(کتابشناخت روحانیت)

تهیه: مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا / نویسنده: منصور محمدی
ناظر: محمدجواد صاحبی طرح جلد: جواد واعظی / ناشر: انتشارات مؤسسه بشرا
ویرایش، حروفچینی و صفحه‌آرایی: کارگاه هنری بشرا / لیتوگرافی، چاپ: ولیعصر
نوبت چاپ: اول / شمارگان: ۷۰۰ / قیمت: ۶۰,۰۰۰ تومان

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی ۱: تهران، خیابان سرپنتی، خیابان خواجه عبدالله انصاری، خیابان مدائن،
خیابان انتاکیه، کوچه علامی شرقی، پلاک ۱۴، واحد ۵ تلفن: ۲۲۸۶۶۰۵۹
نشانی ۲: تهران، خیابان معلم، مجتمع فرهنگی ناشران،
طبقه اول، واحد ۱۲۰، تلفن: ۲۵-۳۷۸۴۲۳۴۸
وب سایت: www.beshra.ir

سرشناسه: محمدی، منصور، ۱۳۴۷-

عنوان و نام پدیدآورنده: روحانیت؛ نگرش‌ها و نگارش‌ها (۱) - (کتابشناخت روحانیت)

منصور محمدی، مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا

مشخصات نشر: تهران، مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۷۵۲ ص

شابک: ۶-۰۹-۵۴۰۸-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: واژه‌نامه

موضوع: روحانیت - ایران

موضوع: حوزه‌های علمیه شیعه - مدارس

موضوع: کتابشناخت

شناسه افزوده: مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا

دیگر شناسه‌ها: صاحبی، محمدجواد

رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۸ ک ۲۳۳ / م ۱۰۱۰ Z

رده‌بندی دیویی: ۱۶/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۱۹۳۷۷۳۹

فهرست مطالب

۹	درآمد
۱۳	بخش اول: کارکردها، مناسبات و اندیشهٔ سیاسی روحانیت
۱۵	۱. مهاجرت علمای شیعه از جبل عامل به ایران در عصر صفوی
۲۳	۲. علما و مشروعیت دولت صفوی
۲۹	۳. دین و دولت در ایران: نقش علما در دورهٔ قاجار (۱۷۸۵ - ۱۹۰۶ م)
۳۹	۴. تشیع و مشروعیت در ایران و نقش ایرانیان متقیم عراق
۵۵	۵. حوزهٔ نجف و فلسفهٔ تجدّد در ایران
۶۱	۶. علما و انقلاب مشروعیت ایران
۷۳	۷. حیات الاسلام فی أحوال آية الملك العلام (برگی از تاریخ معاصر)
۸۵	۸. نقش علمای شیعه در رویارویی با استعمار (۱۹۰۰ - ۱۹۲۰ م / ۱۲۱۹ - ۱۲۹۹ ش)
۹۵	۹. ایدئولوژی نهضت مشروعیت ایران
۱۰۹	۱۰. دین و دولت در عصر مشروعیت
۱۱۹	۱۱. اسناد روحانیت و مجلس (تاریخ مشروعیت به روایت اسناد کتابخانهٔ مجلس) (ج ۱)
۱۲۳	۱۲. اسناد روحانیت و مجلس (تاریخ مشروعیت به روایت اسناد کتابخانهٔ ملی) (ج ۲)
۱۲۵	۱۳. اسناد روحانیت و مجلس (ج ۳)
۱۲۷	۱۴. اسناد روحانیت و مجلس (ج ۴)
۱۲۹	۱۵. آخوند خراسانی و شیخ فضل‌الله نوری
۱۴۱	۱۶. مرجعیت در عرصهٔ اجتماع و سیاست

۱۷. روحانیت در دوره قاجاریه (از تأسیس تا تحریم تنباکو) ۱۴۴
۱۸. نقش علما در انجمن‌ها و احزاب دوران مشروطیت (۱۲۸۴-۱۲۹۹) ۱۴۸
۱۹. نقش روحانیت در تحولات سیاسی معاصر ایران (انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی با تأکید بر بحران مشروعیّت) ۱۵۸
۲۰. علما و رژیم رضا شاه (نظری بر عملکرد سیاسی - فرهنگی روحانیان در سال‌های ۱۳۰۵ - ۱۳۲۰) ۱۶۷
۲۱. نقش روحانیت در دوره پهلوی ۱۸۷
۲۲. جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی - سیاسی ایران سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۵۷ ۱۹۴
۲۳. رژیم شاه و آزمون‌گیری از طلب ۲۱۰
۲۴. نقش روحانیت در مشارکت سیاسی مردم از انقلاب مشروطیت ۲۱۶
۲۵. مناسبات روحانیت و دولت در ایران معاصر (با رویکرد جامعه‌شناختی سیاسی) ۲۲۰
۲۶. نقش روحانیت شیعه در بسیج سیاسی انقلاب اسلامی ۲۲۷
۲۷. تحلیلی بر نقش سیاسی امام‌المؤمنین (علیه السلام) در پیدایش انقلاب اسلامی ۲۳۱
۲۸. نقش روحانیت شیعه در انقلاب اسلامی ایران ۲۳۹
۲۹. ساواک و روحانیت (ج ۱) بوته‌های ساواک از ۲۵/۱۲/۴۹ تا ۳۰/۶/۵۷ ۲۴۵
۳۰. برگ‌هایی از تاریخ حوزه علمیه قم ۲۴۹
۳۱. سیاستمداران اهل فیضیه (بررسی، نقد، پیشنهاد و عملکرد جامعه روحانیت مبارز تهران) ۲۵۳
۳۲. چندصدایی در جامعه روحانیت ۲۶۴
۳۳. اسلام، روحانیت و انقلاب اسلامی ۲۶۹
۳۴. روحانیت و تجدّد (جریان‌های فکری - سیاسی حوزه علمیه قم) ۲۷۳
۳۵. جریان‌های فکری - سیاسی حوزه علمیه قم (با تأکید بر جامعه مدرّسین) ۲۸۳
۳۶. گونه‌شناسی علمای دینی از دیدگاه امام خمینی ۲۹۱
۳۷. کاوشی درباره روحانیت ۲۹۹
- بخش دوم: حوزه‌های علمیه و روحانیت (شکل‌گیری، چالش‌ها، اصلاحات) ۳۰۷
- فصل اول: شکل‌گیری ۳۰۹
۳۸. سیر حوزه‌های علمیه شیعه ۳۰۹
۳۹. درآمدی بر شناخت حوزه و روحانیت ۳۱۸

۳۲۸	۴۰. آشنایی با حوزه‌های علمیه شیعه در طول تاریخ
۳۳۵	۴۱. حوزه‌های علمیه شیعه در گستره جهان
۳۴۰	۴۲. هویت صنفی روحانیت
۳۴۸	۴۳. لباس روحانیت؛ چراها و بایدها
۳۵۳	۴۴. مرجعیت
۳۵۷	۴۵. اُمت و روحانیت
۳۶۲	۴۶. رسالت روحانیت
۳۶۸	۴۷. انشقاق تهذیب روحانیت از دیدگاه امام خمینی
۳۷۲	۴۸. پژوهشی در نظام روحانیت شیعه
۳۷۷	فصل دوم: روش‌ها
۳۷۷	۴۹. سیاحت شرق
۳۸۹	۵۰. خاطرات شیخ ابراهیم نوری (سرگذشت زندگانی من)
۴۰۷	۵۱. روحانیت در شیعه
۴۱۵	۵۲. هیاهو
۴۱۸	۵۳. روحانیت در اسلام (اسلام در تشیع)
۴۲۷	۵۴. آیا کسی سرگذشت ما (طلبه‌ها) را باور می‌کند
۴۳۱	۵۵. شریعتی و روحانیت
۴۳۹	۵۶. روحانیت
۴۴۵	۵۷. دفاع از اسلام و روحانیت (پاسخ به دکتر علی شریعتی؛ سخنگوی حسنه‌نظران) (ج ۱)
۴۵۶	۵۸. دفاع از اسلام و روحانیت (پاسخ به برقی و دکتر علی شریعتی) (ج ۲)
۴۶۵	۵۹. پوستین وارونه: نقدی بر بحث «دکتر شریعتی و تر اسلام منهای روحانیت»
۴۷۵	۶۰. آخوندها (در رد شبهات منکرین دین و مخالفین طبقه روحانیت)
۴۸۱	۶۱. نقش روحانیت در اسلام و اجتماع
۴۸۷	۶۲. انتظارات دانشگاه از حوزه

فصل سوم: اصلاحات

۵۰۶

۵۰۶

۶۳. بحثی درباره مرجعیت و روحانیت

۵۲۷

۶۴. روحانیت

۵۳۵

۶۵. حوزه و روحانیت از دیدگاه شهید مطهری

۵۴۳

۶۶. مباحثی درباره حوزه

۵۵۳

۶۷. حوزه‌های علمیه، طرحی نو بر پایه ارزش‌ها

۵۶۳

۶۸. حوزه علمیه، هست‌ها و باید‌ها

۵۶۷

۶۹. تحولات حوزه علمیه قم پس از پیروزی انقلاب اسلامی

۵۷۳

۷۰. رنامه بهینه‌سازی حوزه

۵۷۷

بخش سوم: نگاهی به نشریات مرتبط با حوزه و روحانیت

۵۷۹

۷۱. مجله فرهنگ اندیشه (هفته: روحانیت و حوزه‌ها)

۶۰۰

۷۲. مجله «حوزه»

۶۲۵

۷۳. ماهنامه «پیام حوزه» (ویژه اجلاس بررسی نظام آموزشی حوزه)

۶۴۱

۷۴. ماهنامه «پیام حوزه» (ویژه اجلاس بررسی نظام آموزشی حوزه)

۶۶۳

بخش چهارم: کتاب‌شناسی آثار مربوط به روحانیت و حوزه‌های علمیه

۶۶۵

۱. آثار فارسی

۷۲۲

۲. آثار انگلیسی

۷۳۹

بخش پنجم: فهرست‌ها

۷۴۱

الف: فهرست منابع و مآخذ

۷۴۶

ب: فهرست کتب گزارش شده بر اساس تاریخ تألیف

درآمد

روحانیت تشیع از که در ایران و مقتدرترین نهادهای فرهنگی و اجتماعی در ایران است و موضوعی جدی برای پژوهش، این نهاد از دیرباز در کانون توجه دولتمردان و مردم بوده و محل رجوع آنها. شناخت روحانیت، شناخت سرفصلی مهم از تاریخ فرهنگی و اجتماعی ایران است و بدون اطلاع از زوایای این نهاد، هرگز نمی‌توان به تاریخ این سرزمین رهنمون شد. از همین روست که تاکنون صدها کتاب و مقاله درباره روحانیت، به زبانهای مختلف، منتشر شده است و این جریان هنوز ادامه دارد.

شناخت روحانیت از چند جهت، از جمله به دلایل زیر حایز اهمیت است:

۱. جایگاه عالمان دین در قرآن و سنت، و نقش علمی که برای آنان تعریف شده است،
۲. نقش علما در فهم، تبلیغ و دفاع از دین،
۳. پایگاه اجتماعی روحانیت و نقش تأثیرگذار آن در جوامع اسلامی و شیعی،
۴. نقش روحانیت در نهضت‌های سده اخیر و رهبری انقلاب اسلامی ایران،
۵. تأثیر چشم‌گیر روحانیت و علمای دین در جنبش بیداری مسلمانان و سرایش روزافزون به دین در دنیای معاصر و توجه ویژه غرب به این پدیده،
۶. نقش روحانیت در تشکیل نظام ج.ا.ا و مدیریت آن.

مؤسسه فرهنگی دین‌پژوهی بشرا با علم به این واقعیت‌ها و نظر به اهمیتی که برای نهاد دین و روحانیت و سلامت و صلاحیت آن در جامعه قایل است، موضوع «روحانیت‌شناسی» را در کانون فعالیت‌های پژوهشی خویش قرار داده و در این راستا محصولات زیر را به سامان آورده است:

یک. مجموعه متون و اسناد روحانیت، مشتمل بر صدها مقاله علمی و تحلیلی از پژوهشگران و مراکز پژوهشی داخل و خارج درباره روحانیت که در قالب ۲۳ دفتر و ۹۲ جلد تهیه و در شمارگانی محدود منتشر گردید و در اختیار مراکز تحقیقاتی و پژوهشگران در عرصه‌های تاریخ اسلام، تاریخ شیعه، ایران‌شناسی و موضوعات معاصر جهان اسلام قرار گرفت.

دو. تهیه فهرست و راهنمای مجموعه ۹۲ جلدی متون روحانیت، در یک مجلد در ۷۴۴

صفحه

سه. برگزاری سی و پنج نشست تخصصی پیرامون موضوعات معطوف به روحانیت‌شناسی، با حضور استادان و اندیشمندان حوزه و دانشگاه

چهار. برگزاری دوره‌ای پودمانی روحانیت‌شناسی با ۳۰ عنوان درسی

پنج. تهیه دو جلد کتاب در ۱۳۰ صفحه، تحت عنوان «حوزه و روحانیت؛ مسایل، آسیب‌ها و کارکردها»

شش. تهیه کتاب شکل‌گیری و تحول حوزه‌های شیعه، در ۲۷۴ صفحه

هفت. فراهم کردن تمهیدات برگزاری، هماهنگی‌ها و مناسبات روحانیت و نسل جوان به سفارش پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. این همایش در پایان مهر ماه سال ۱۳۸۸ در محل سالن همایش‌های دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم برگزار شد و مجموعه مقالات، مصاحبه‌ها و نشست‌های تخصصی آن در چهار جلد کتاب منتشر گردید.

هشت. تهیه کتاب مرجعیت اثرگذار (بررسی سیره مرجع عالم‌الدین، آیت الله العظمی، سید ابوالحسن اصفهانی) در ۲۶۰ صفحه

نُه. پژوهش با عنوان روحانیت شیعه و سنی، از نگاه مستشرقین، و تحویل به کارفرما

ده. تألیف کتاب حوزه و روحانیت از دیدگاه شهید مطهری، و تحویل به کارفرما

و کتاب حاضر که یکی دیگر از ره‌آوردهای مطالعاتی این مؤسسه در زمینه روحانیت‌شناسی است؛ با عنوان «روحانیت؛ نگرش‌ها و نگارش‌ها» که در این مرحله دو جلد از این مجموعه با اسم فرعی «کتابشناخت روحانیت» و «مجموعه مقالات» منتشر می‌شود.

راست اینکه امروزه باید مطالعه روحانیت بسیار جدی گرفته شود و آثار پربرگ و باری درباره آن فراهم آید. با عنایت به اینکه اکنون روحانیت از امکانات بیشتری برخوردار است و با

سیاست و قدرت نیز پیوند خورده است، لازم می‌آید مسئولانه و دلسوزانه مورد مطالعه قرار بگیرد و آفات و خطراتی که این نهاد را تهدید می‌کند، شناسایی شود. اینک روحانیت از یک نهاد بسیط و کوچک در جامعه‌ای غیرشهری، به جایگاه نهادی پیچیده و بزرگ در جامعه‌ای مدرن و با امکاناتی پیشرفته ارتقا یافته است و در دیده جهانیان قرار دارد.

آنچه اکنون ذیل عنوان **روحانیت؛ نگرش‌ها و نگارش‌ها**، جلد اول (کتابشناخت روحانیت) تقدیم می‌شود، بازخوانی هفتاد و چهار کتاب، پایان‌نامه و ویژه‌نامه درباره این نهاد است که به فارسی نوشته شده و یا از زبان عربی و انگلیسی به فارسی برگردانده شده است. کتابشناسی‌های روحانیت، پایان‌بخش این اثر است.

این کتاب نه به انگیزه نقد و بررسی آثار پیش گفته، که تنها با هدف ارائه گزارش توصیفی از محتوای این نوشته‌هاست. براین، در مواردی که اندیشمندانی به نقد و بررسی کتاب‌های انتخاب شده پرداخته‌اند، از درست‌های آنان، نیز به انگیزه نگاه به متن کتاب‌ها استفاده شده که در فهرست منابع، به آنها اشاره شده است.

کتاب حاضر در پنج بخش سامان یافته است: مناسبات و اندیشه سیاسی روحانیت (۱)، حوزه‌های علمیه: شکل‌گیری، چالش‌ها، استراتژیات (۲)، نگاهی به مطالب طرح‌شده در ویژه‌نامه‌های برخی مجلات (۳)، کتابشناسی حوزه‌های علمیه و روحانیت (۴)، فهرست‌ها (۵). در بخش اول، محتوای ۳۷ کتاب زیر عنوان «کارکرد، مناسبات و اندیشه سیاسی روحانیت» از صفویه تا قاجاریه و از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، گزارش شده است اولین گزارش به کتاب «مهاجرت علمای شیعه از جبل عامل به ایران در عصر نوری» اختصاص دارد و واپسین کتاب مربوط به آقای عمادالدین باقی به نام «کاوشی درباره روحانیت» می‌باشد.

بخش دوم، به اسم «حوزه‌های علمیه و روحانیت» نام‌بردار گردیده و در سه فصل سامان یافته است؛ فصل اول به کتبی اختصاص دارد که بیشتر به شکل‌گیری حوزه‌های علمیه و روحانیت و هویت آن پرداخته‌اند، این فصل با معرفی کتاب «سیر حوزه‌های علمیه شیعه» آغاز و با کتاب پژوهشی در نظام روحانیت شیعه» پایان می‌گیرد و در مجموع محتوای یازده کتاب را بازتاب داده است. در فصل دوم از این بخش، تحت عنوان «چالش‌ها»، چهارده کتاب

گزارش گردیده است و فصل سوم نیز با عنوان «اصلاحات» به معرفی کتاب «بحثنی درباره مرجعیت و روحانیت» و هفت کتاب دیگر در این زمینه پرداخته است.

بخش سوم کتاب نگاهی دارد به پاره‌ای از مجلات مرتبط با حوزه و روحانیت، که در آن چهار ویژه‌نامه واری گردیده است.

در بخش چهارم تحت عنوان «کتابشناسی آثار مربوط به روحانیت و حوزه‌های علمیه»، کتاب‌ها و مقالاتی فهرست شده است که در تمام یا بخشی از آن به موضوع روحانیت و حوزه‌های علمیه پرداخته شده است و در مجموع ۷۸۲ کتاب فارسی و عربی، و ۲۰۵ کتاب و مقاله لاتین را شامل می‌شود.

در بخش پنجم دو سرفصل، فهرست کتب گزارش شده براساس تاریخ تألیف، و فهرست منابع و مآخذ، در دسترس محققین محترم قرار گرفته است.

جلد اول از مجموعه روحانیت، نگرش‌ها و نگارش‌ها با این هدف تهیه شده است که خواننده را در جریان محوری آثار گزارش شده و نوع نگاه نویسندگان آن قرار دهد و در صورت ضرورت به زندگی‌نامه مختصری از نویسندگان نیز توجه شده است.

و در جلد دوم در قالب مجموعه مقالات، با تفصیل بیشتری به بررسی و نقد پاره‌ای از نگرش‌ها و نگارش‌های درباره روحانیت پرداخته‌ایم.

شکل‌گیری این دو جلد به عنوان بخش اول از یک مجموعه، حاصل هم‌اندیشی و تلاش عده‌ای از اندیشوران و دانش‌آموختگان حوزه علمیه قم می‌باشد که مؤسسه دین‌پژوهی بشرا قدردانی از یکایک آنها را وظیفه خود می‌داند به ویژه از فاضل گرانمایه جناب آقای منصور محمدی به خاطر تتبع و تألیف جلد اول، از دانشور محترم جناب آقای سید محمدجواد صاحبی که با نظارت بر روند تألیف کتاب و ارائه نظرات اصلاحی بر درستی و اتقان کار افزودند، و از حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای مهدی مهریزی که جلد دوم کتاب (مجموعه مقالات) به کوشش عالمانه ایشان تهیه شد، کمال سپاس و امتنان مبذول می‌گردد. بدون تردید کسانی که با مطالعه کتاب به ارائه دیدگاه‌های اصلاحی خویش می‌پردازند، این مؤسسه را مرهون الطاف خویش ساخته و ما را در مسیر عرضه آثاری فاخرتر یاری خواهند رساند.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین